

Vad hände med Rysslands demokratisering?

Stadier, brytpunkter och platåer

Maria Hellman

I december 1991 avgick Michail Gorbatsjov som Sovjetunionens president och därmed upphörde Sovjetunionen att existera. De baltiska staterna hade brutit sig loss ett halvår tidigare. Den nyutträdde och förste ryske presidenten Boris Jeltsin erkände dem som självständiga och därefter följde självständighetsförklaringar från ytterligare 12 forna Sovjet-republiker. President Jeltsin upplöser kommunistpartiet och inom loppet av två år (1993) hade Ryska Federationen (hädanefter benämnd Ryssland) fått en egen författning. Den slår bland annat fast att presidenten ska vara den yttersta garanten för konstitutionen och ger således betydande makt och legitimitet till presidentposten.

Under den här tiden och fram till slutet av 1990-talet finns en rad uttalanden från Jeltsin liksom olika politiska dokument som vittnade om en stark och tydlig strävan mot demokrati och ökat samarbete med EU och USA. Det finns ett ryskt motstånd mot Natos planer på utvidgning, men det tycks inte hindra att andra kontakter mellan Ryssland och väst förstärks. Det blåser liberala vindar i civilsamhället, politiska partier och rörelser bildas – i en sådan takt att partisystemet till en början förefaller tämligen kaotiskt med en uppsjö nya partier. Detsamma sker på medieområdet med många nya och oberoende medier som bildas på kort tid. Samtidigt är omställningen till ett liberalt samhälle och kapitalistiskt system kantat av stora ekonomiska svårigheter. I slutet av 1990-talet leder det till en djup ekonomisk kris med fattigdom och svält. Jeltsins maktposition försvagas kraftigt. Trots detta inleder Ryssland en andra väpnad konflikt i Tjetjenien 1999 (efter att ha avslutat den första konflikten 1996). Kriget varar i ett halvår och övergår därefter i en lågintensiv krigföring under nästintill 10 år.

När Vladimir Putin väljs in som president 2000 ändras tonen mot Väst omgående, utan att bli direkt fientlig. Ryssland är inte längre bara motståndare till Natos utvidgning utan upplever sig hotat av den. Putin talar om vikten av

Maria Hellman är docent vid Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer, Stockholms universitet.

E-post: maria.hellman@ekohist.su.se

stabilitet och är kritisk till demokratin så som den utvecklats i Ryssland – särskilt kritisk är han mot civilsamhället.

I april, 2005 håller Putin ett linjetal som har kommit att bli omtalat. Han säger att Sovjetunionens undergång är en av det 20:e århundradets största geopolitiska katastrofer. Putin har från sitt makttillträde och fram till nu talat mestadels om ekonomin och sociala frågor. Nu, med bland annat den orangea revolutionen i Ukraina i färskt minne, talar han om de ryska rötterna och Rysslands "civilisationsuppdrag" på den euroasiatiska kontinenten. Strävan att stärka Rysslands roll i världen, inte minst kulturellt och som moraliskt föredöme, tycks eldas på av färgrevolutionerna och paras med ett upplevt ökande hot från USA och Nato. I det så kallade München-talet 2007 framställer Putin USA som Rysslands huvudfiende och påtalar att USA och Väst hade brutit sitt löfte att inte utvidga Nato. Det var inte taget ur luften. Sådana uttalanden hade gjorts (av utrikesminister Baker och förbundskansler Kohl i samtal med Gorbatjov) tjugo år tidigare.

I enlighet med konstitutionen avgår President Putin 2008 efter sina två mandatperioder. Han väljs in som premiärminister och Medvedev (tidigare premiärminister) väljs till president. Under Medvedevs tid i ämbetet 2008-2012 förbättras den ekonomiska situationen i Ryssland märkbart med ökat välbefinnande för den ryska medelklassen och det ger framtidstro också på det utrikespolitiska planet.

Men det som ser ut som en ljusnande framtid för Ryssland både inrikes och utrikes kommer i december 2011 att förmörkas av folkliga protester i Moskva – bland annat som ett resultat av fusk i Dumavalet. Samtidigt upplever den ryska ledningen att man blivit sviken av den USA-ledda koalitionen i genomröstandet av resolutionen om interventionen i Libyen. Kreml tycktes se sig som angripen både utifrån och inifrån och konsekvenserna blir både hårda uttalanden från president Medvedev och en förstärkt våld- och tvångsmakt från myndigheternas sida riktad mot demonstranter och oppositionella. På det hela taget är 2010-talet ett decennium när regimens grepp om makten hårdnar med moral-konservativa värden som ett av dess främsta verktyg. Samtidigt fungerar Rysslands samarbete med EU fortfarande relativt väl.

Flera bedömare menar att det är nu som Ryssland blir en auktoritär regim och Putins nationalistiska och militaristiska strävanden blir alltmer märkbara. Användningen av tvångsmakt, inte minst för att slå ner de folkliga protesterna, blir mer brutal och omfattande. De ryska ledarnas makt har hotats på allvar för första gången, samtidigt som det har utbrutit folkliga uppror i flera nordafrikanska stater, liksom i Syrien och Ukraina – något som Kreml och det ryska säkerhetsrådet tolkar som nya utmaningar och hot mot den ryska säkerheten och som föranleder revideringar i den ryska militärdoktrinen (2014). Detta ger också bränsle åt ett auktoritärt styre.

Säkerhetsstyrkorna får en större roll och ett par år senare (2016) bildas Nationalgardet, en paramilitär styrka bestående av ett flertal säkerhetstjänster och direkt underställd Putin, som ges befogenheter att ingripa mot demonstranter.

När Putin återkommer till presidentmakten 2012 tar han sig an vad som liknar en sort nationell uppfostran. Ryssland med en tusenårig historia och ett rikt kulturarv att förvalta, ska bli starkt och det ryska folket patriotiskt med starka kroppar och god fostran. Demokrati innebär i denna nya ryska tappning det ryska folkets "egna tradition av folkligt självstyre" och inte något som pådyvlats utifrån. Det betyder med andra ord att det fria ordet och influenser från andra länder begränsas och det följs senare upp med lagen om utländska agenter vilket innebär ett kväsande av civilsamhället i dess olika former. Inte minst får oberoende och fria medier allt svårare att verka och trots att olika strategier används för att kringgå förbud och regleringar tvingas journalister att gå i exil eller flytta sina redaktioner till väst och därifrån söka upprätthålla rapportering, ofta via digitala upplagor och sändningar på YouTube-kanaler eller via vpn.

Den 18 mars 2014 invaderar Ryssland Krim. I samband med invasionen håller Putin tal där han presenterar den långsiktiga säkerhetspolitik han ämnar driva framöver. Krim har nu återförlevats med Ryssland. Västerländska värderingar ska inte längre tvingas på nationer mot deras vilja och traditioner och regimen utövar alltmer aggressiva angrepp på det ryska civilsamhället. Motståndet mot Natos utvidgning förstärks i antagonistiska ordalag och organisationen beskrivs som opålitlig. Den försöker skrämja Ryssland. Trots fördömandet av annekteringen från ett stort antal stater stiger Putins popularitet kraftigt i Ryssland de följande åren och detsamma gäller patriotismen.

När Covid 19-pandemin sprids över världen blir Putins offentliga framträdanden färre; under långa perioder är han närmast osynlig, vilket ger upphov till spekulationer om hans hälsa och ställning. Flera bedömare menar att Putins isolering under pandemin leder till hans och därmed också Rysslands ökade radikaliserings som innebär en rörelse bort från revisionism och mot revan-chism. Till mångas förvåning aviserar Putin att han vill genomföra ändringar i stora delar av konstitutionen – i praktiken kommer det att möjliggöra att Putin kan bibehålla sin maktposition fram till sin död.

Under de närmaste åren därefter genomgår det politiska systemet förändringar som 2020 leder till vad som bäst kan kallas ett kvalitativt systemskifte: Ryssland går från att vara en stat med ett auktoritärt styrt valsystem till att bli en renodlat auktoritär stat. Där det tidigare systemet bestått av pro-regimpartier och oppositionspartier i en typ av kartell som accepterats av oppositionen, men där denna samtidigt tillåtit uttrycka kritiska åsikter, inträder en ordning som kräver full medgörlighet och stänger ute varje möjlighet till avvikande uppfattningar. Anfallet mot Ukraina ses av bedömare som kulmen på denna

tilltagande repression av oliktankande där medier och civilsamhälle blivit måltavlor. Inrikes och utrikes hot har blivit svåra att skilja från varandra och Väst är i alla avseenden huvudantagonisten. Till och med det rysk-amerikanska rymdprogrammet som genom decennier lyckats hantera den inbördes konkurrensen med samarbete kring rymdstationen ISS krackelerar. Ryssland har vänt sig bort ifrån EU. Europas stater ses inte som möjliga samarbetspartner över huvud taget utan tillskrivs rollen som USA:s vasallstater.

Med detta specialnummer har vi velat uppmärksamma att det nu gått ett år sedan Ryssland invaderade Ukraina – en invasion som överrumplade alltifrån bedömare, forskare, försvarsexperten och statschefer. Vår ambition har varit att gå bortom det som upplevdes som ett oväntat väpnat ryskt angrepp på ett grannland och ställa frågan hur den demokratiska utvecklingen i Ryssland, som ingav så stora förhoppningar i början av 1990-talet, kunde leda fram till dagens expansionistiska autokrati. Och en kanske än viktigare fråga: Hur kunde omvärlden undgå tecknen på vad som nalkades?

All den optimism som präglade synen på Ryssland under 1990-talets början med tron på en framväxande liberal demokrati som kopplades till ett ökat välbefinnande, ökad avspänning och ett närmande till Väst, ter sig idag som ett orealistiskt önsketänkande och var kanske rent av en villfarelse. Men hur har utvecklingen sett ut och hur ska vi förstå det demokratiska misslyckandet?

Artiklarna belyser och förklarar olika samhälleliga och politiska förändringar i Ryssland. Genomgående visar författarna hur Kremles i ökande grad auktoritära maktsträvanden med allt brutalare metoder sökt röja oppositionella, liberala och demokratiska rörelser ur vägen. Det gäller alltifrån konstitutionsförändringar och kontroll av oppositionspartier till ökad brutalitet i ingripanden mot demonstranter och oppositionella, och försvarade livsvillkor för marginaliserade grupper som hbtq-personer. I vissa avseenden kan man skönja linjer tillbaka till Sovjettiden, med supermakten som framhöll sina stolta framgångar i rymden och påminde omvärlden att Ryssland är en kärnvapenmakt.

Denna artikel avser att dra upp de stora linjerna i den ryska samhälls- och politiska utvecklingen utifrån de olika bidragen, peka på paralleller mellan förändringar inom olika områden som författarna belyser, samt sammanfatta de förklaringar som författarna utifrån sina perspektiv ger till frågan om den ryska demokratiseringens misslyckanden och hur västliga bedömare så länge undgick att se den negativa utvecklingen.

Artikeln inleds med den inrikespolitiska utvecklingen med fokus på president Vladimir Putins maktkonsolidering och det ryska partisystemet. Civilsamhället och medierna har varit kämpande motkrafter mot en ökad statlig kontroll och sökt försvara demokratiska fri- och rättigheter och insikter och detta summeras också kortfattat utifrån de olika bidragen.

Efter denna sektion följer en diskussion av Rysslands förändrade relationer till Väst som gått från att i det tidiga 1990-talet varit välvilliga och

samarbetsinriktade till att bli alltmer ansträngda och senare antagonistiska. Avslutningsvis förs ett resonemang om den ryska självbilden och dess betydelse för utvecklingen som flera författare i detta nummer tillskriver central betydelse för de förändringar som skett inom inrikes- och utrikes- politiken.

Putins maktkonsolidering och framväxten av det auktoritära politiska systemet

Rysslands politiska system har kallats för ett sorts demokratiskt hybridsystem, ”elektoral autokrati”. Det betyder ett system som kombinerar demokrati och autokrati, dvs regelbundna val till parlament och president, men knappast rättvisa sådana. Fram emot mitten av 2010-talet började begreppet ifrågasättas alltmer, men kanske än mer anmärkningsvärt, skriver Hutcheson i detta nummer, är hur stabilt detta system ändå har varit sedan några år in på 2000-talet. Han beskriver utvecklingen av det partipolitiska systemet och valsystemet, hur dessa har inverkat negativt på förtroendet för systemet och förstärkt medborgarnas politiska alienering de senaste årtiondena. Hutcheson konstaterar att de ryska presidentvalen varit minst sagt förutsägbara sedan Putins valdes in första gången 2000, med i stort sett identiska kandidater och valresultat och den näst starkaste kandidatens siffror aldrig överstigande 18%. Parlamentsvalen har följt en liknande trend.

Trots att det inte var någon hemlighet att Putin kom från KGB och därifrån tog med sig sina närmaste medarbetare, fanns förhoppningar om fortsatt demokratisk utveckling parad med stabilitet, pragmatism och förutsägbarhet. Petersson skriver i sin artikel i detta nummer att Putin åtnjöt hög popularitet bland ryska medborgare. Han tillträdde presidentposten i en tid som varit präglad av Boris Jeltsins otillräknelighet och styrde omgående om den ryska skutan med hjälp av begrepp som ””suverän demokrati” och ”maktens vertikal”. Ryssland skulle ha sitt eget demokrati-begrepp som det anstod en stormakt och i det här fallet var, skriver Petersson, ”suverän” överordnat substantivet ”demokrati”. ”Maktens vertikal” gav uttryck för hur centralmakten och den federala nivån skulle stärkas på bekostnad av regionala och urbana strukturer och hierarkin tydliggöras. När Putin återkom till presidentposten 2012, återupptog han talet om suverän demokrati, nu som en kontrast till Väst. Petersson menar att begreppet kom att stå för den typ av demokrati som försvarade nationell suveränitet, och säkerhet, och säkrade traditionella och religiösa värderingar mot västlig liberal demokrati.

Vidare visar Petersson i sin artikel hur man i Väst förbisåg de tecken på totalitära maktanspråk som Putin och den ryska maktapparaten aspirerat på. Putin hymlade inte med sin definition av suveränitet eller sina intentioner för Ryssland och inte heller om sin syn på Väst och omvärlden, men få tog honom på allvar. Bedömare, skriver Skak i sitt bidrag till detta nummer, i och utanför

Ryssland, utgick ifrån att retoriken handlade om skrämstaktik och utifrån rationella tolkningar drog man felaktigt slutsatsen att Putins utspel följde en så kallad konsekvenslogik – *logic of consequence* – dvs att Kreml efter noggsamma rationella avvägningar uttalade kalkylerade beslut om utrikes- och säkerhetspolitiskt agerande. Detta visade sig vara felaktigt. Skak argumenterar i sin artikel för hur lämplighetslogik – *logic of appropriateness* – bättre förklarar den ryska utvecklingen (begreppen myntades av March & Olsen 1994).

Skak, Flikke, Petersson, Hutcheson och Vendil Pallin skriver alla utifrån sina olika perspektiv om hur maktutövningen blivit alltmer intolerant mot oliktankande och i ökande grad repressiv. Samtidigt, skriver Hutcheson, har det politiska systemet varit i stort sett oförändrat sedan 2007: ...”the party system has remained an almost static constellation since 2007: one dominating pro-government party (UR) surrounded by the same group of within-system parliamentary opposition parties. There has been barely any turnover of personnel” (Hutcheson 2013, cf Katz & Mair 2018). Putins ständigt utökade maktbefogenheter har över tid kommit att resultera i ett politiskt system där den utomparlamentariska oppositionen antingen har marginaliserats eller fångslats och där den inomparlamentariska oppositionen skrämts till tystnad. Alla fraktioner i parlamentet talar med samma tunga i det ”auktoritära partisystemet” (Golosov 2022). De begränsade fria medierna som trots allt verkat under det elektoral auktoritära systemet har stängt ner eller gått i exil (se Nygren i detta nummer).

Petersson menar att Ryssland idag är en ”sluten auktoritär stat” likt Kina, om än med ett något mindre inrikes förtryck. Det står i stark kontrast till 1980/90-talens ryska nyvaknade pluralism. Samtidigt höjer Hutcheson, ett varningsfinger för att romantisera denna tid av glasnost och perestrojka och menar att bedömare i alltför hög utsträckning har bortsett från den roll som valen haft för att legitimera det fortsatt repressiva politiska systemet och förvanska bilden av det folkliga stödet för regimen.

Men det finns sårbarheter i den presidentstyrda autokratin. Petersson skriver att Putin, som byggt sin maktposition på ungdomlighet, modernism, fysisk styrka och energi, i mitten av 2010-talet började få svårt att leva upp till den rollen. Han hade därtill fått besvärande konkurrens från oppositionsledaren Aleksej Navalny (se även Flikke och Vendil Pallin). Petersson menar att det var denna svaghet som gjorde honom farlig och att erfarenheterna från annekteringen av Krim, som räddat honom ur en liknande situation, blev vägledande.

Både Hutcheson och Flikke diskuterar de dilemman som det ryska auktoritära och våldsbaserade maktsystemet haft att hantera för att uppnå den stabilitet och legitimitet man eftersträvat. Valprocessens syfte var att skapa legitimitet och att stärka centralmakten, men i stället underminerades makten när den uppfattades som korrupt och opålitlig (se även Petersson som refererar till Golosov 2021). Inte på decennier har valen till president och Duma betraktats

som riktiga val eftersom utgången varit given. På motsvarande sätt kan hot om och användning av våld undergräva en regims möjligheter att kontrollera sin befolkning i stället för att få människor att frukta den. Det leder ofta till en våldsspiral. Kremels ansträngningar för att förhindra Alexej Navalnys kampanj är ett talande exempel på hur den ryska regimen sökte lösa detta dilemma där man till en början utövade ett lågintensivt våld – vad Flikke i detta nummer också benämner tvångsmakt – för att sedan övergå till direkt våldsutövning mot Navalny och hans partikamrater. Fallet med förgiftningen av Navalny hör till de mest uppseendeväckande övergreppen mot oppositionella och det fick en rad oppositionspolitiker att gå i exil. Exemplet med Navalny, som Hutcheson, Flikke och Petersson alla diskuterar, visar således på hur den auktoritära staten successivt utvidgat sitt bruk av tvångsmakt, – en maktsituation där makten utdelar bestraffningar och minskar på belöningar och på det sättet kontrollerar människors sätt att agera (se Raven 2008).

Hutcheson skriver vidare att en konsekvens av ökande inskränkningar i demokratiska fri-och-rättigheter blivit att parlamentsvalen, med några undantag så som i norra Kaukasus, präglats av apati. Medborgarna har misstrott och givit låga betyg också till politiska partier och till Duman. Bara 44% av de ryska medborgarna har sagt sig lita på att rösträkningar gått rätt till. Det står i kontrast till hur de uppfattat presidenten. Hutcheson menar att avsaknaden av legitimitet hos medborgarna för det parlamentariska systemet ändå har påverkat Putin. Presidenten har till viss del behövt parlament och partisystem för att upprätthålla sin egen maktposition. Sedan 1993 har det i varje val förekommit misstankar om valfusk, men det tycks som om det påverkat tilliten till systemet alltmer.

Det försvagade civilsamhället och de kämpande medierna

Begränsningarna av yttrandefrihet och strikt statlig styrning av idéer och innovation har fått konsekvenser på en rad olika områden såsom för hbtq-aktivismen (se Edenborg), inom mediasfären (Nygren) och i rymdpolitiken (Eriksson & Privalov). Själva rymddiskursen har begränsats och domineras helt av staten – bland annat genom censur. Lagen om ”utländska agenter” har därtill hindrat oberoende studier om rysk säkerhet där rymdprogrammet ingår och det samarbete som funnits mellan USA och Ryssland upphör nu som en direkt konsekvens av Rysslands invasion av Ukraina.

Under Sovjettiden gavs inget eller ett mycket begränsat utrymme för civilsamhället. Edenborg visar utifrån en analys av den ryska hbtq-rörelsens utveckling från det tidiga och frisinnade 1990-talet genom de följande dryga två decenniernas alltmer svärmanövrerade offentliga sfär, hur civilsamhället möter motstånd från den politiska makten, men också hur det Sovjetiska arvet

försvårar hbtq-rörelsens utveckling inifrån. Exempelvis ogillade aktivisterna massdemonstrationer eftersom dessa förknippades med påtvingade aktioner. Arvet från Sovjet och dess totalitarism visade sig också i gränsdragningarna mellan det privata och det offentliga. Det var inte önskvärt, upplevde många ryssar, att sammanföra frågor som hörde till den privata sfären med offentlig debatt och homosexuella ville inte bli mer synliggjorda.

Kanske än mer centralt för förståelsen av den ryska samhällsutvecklingen är kopplingen mellan hbtq-rörelsen och säkerhetspolitiken. Edenberg visar i sin analys hur den ryska säkerhets- och geo-politiken har kommit att alltmer påverkas av frågor som berör hbtq-rörelsen. Allteftersom Putin gav säkrandet av ryska värden, moral och kultur ökad betydelse, definierades hbtq-rörelsen som ett nationellt säkerhetshot, en infiltrator som spred värden med ursprung i det dekadenta och moraliskt förtappade Väst. Traditionella värden blev enligt Edenberg en viktigare bas för makten under 2000-talets första årtionde. Retoriken antar en mer andlig – moralisk ton men fortfar att propagera mot liberalism och det man menar är västlig dekadens. Hbtq-rörelsens utveckling kan i detta hänseende ses som ett typexempel på hur civilsamhället drabbats av Kremls styrning mot hårdnackad konservatism. I detta politiska klimat har en växande västtillvänd medelklass, som tar del av internationell kultur och medier, ställts mot en samtidigt växande auktoritär, konservativ och nationalistisk strömning ledd av Kreml. Hbtq-aktivismen har motarbetats genom begränsningar via lagstiftning – lagen om utländska agenter stryker den internationella finansieringen – och av intoleransen mot hbtq-personer som har mött alltmer hot och våld. Den av staten sanktionerade våldsmakten som används med större kraft och intensitet (Flikke), blir tydlig i fallet med hbtq-rörelsen. Ändå växer aktivismen och organiseringen ökar. Lagen som tycktes tillkommen som ett sätt att kväsa rörelsen har i stället givit uppmärksamhet åt hbtq-frågor. Edenberg skriver hur bristen på rättigheter stod i fokus under exempelvis OS i Sotji och fotbolls-VM 2018 där Ryssland stod värd och därtill har rörelsen gynnats av den utökade användningen av Internet och sociala medier.

Det är idag tydligt hur det ryska ledarskapet konstruerat hbtq-rörelsen och dess syn på genus som ett säkerhetshot mot Ryssland. Den symboliserar ett västligt angrepp på den ryska andlighet och moral som skiljer öst från väst. Edenberg skriver avslutningsvis i sin artikel hur det imperialistiska Ryssland har betraktat hbtq-rörelsen som en ”trojansk häst som går fiendens ärenden” – en grupp nationella förrädare som staten måste kväsa.

Under 2020-talet har hbtq-aktivismen, liksom andra rörelsers verksamhet i princip upphört att synas i den offentliga sfären, dvs verka öppet i samhället. Organisationer finns kvar, men har gått under jorden och verkar i det fördolda. Det är paradoxalt att frågor om hbtq, som på sätt och vis gjorts till en av brännpunkterna för den pågående konflikten, inte har förekommit i det ryska offentliga samtalet. I den mån de har förekommit är det för att måla upp rörelsen som

ett existentiellt hot mot det ryska samhället. Men aktivismen finns kvar, skriver Edenberg, i form av en underhållen infrastruktur för kunskapsöverföring och trygghetsskapande.

Det finns likheter mellan de svårigheter och det motstånd en social rörelse som hbtq-aktivismen har mött och medieutvecklingen i Ryssland under 2000-talet. Gunnar Nygren skriver i sin artikel hur mediaorganisationer och journalister har gått från ett av kommunismens hårt styrda informations samhäll till att dryga 30 år senare underkastas nya former av auktoritär mediastyrning där journalistik har använts för att förvilla och förleda och där medierna har setts som hot mot nationen och därför återigen har kuvats av statsmakten. Mellan dessa repressiva perioder uppstod en paus då journalistiken utnyttjade den "glipa mellan olika samhällssystem" som hade uppstått i system-skiftet och det gav journalisterna möjlighet att för en tid ta makten över medieinnehållet.

Under det tidiga 1990-talet upplevde journalistiken således en gyllene tid. Den statliga styrningen av medierna hade nästintill helt upphört och en rad nya både nationella, regionala och lokala Tv-kanaler och tidningar startade, exempelvis Novaja Gazeta. Precis som det inom partiväsendet uppstod ett stort antal politiska partier, växte det fram en stor mängd fria medier på kort tid. Men redan under andra hälften av 1990-talet började dessa inkorporeras i ett fåtal mediekoncerner som växte i omfattning och styrka skriver Nygren. Miljön tycktes volatil och när kommunistpartiets ledare Zuganovs popularitet växte tog många journalister politisk ställning – för Jeltsin – och övergav sina respektive oberoende positioner. Nygren pekar också på att ekonomiska incitament blev viktigare inom mediesektorn.

Putins maktillträde betydde inte bara att partipolitik och ekonomiska intressen fick mindre spelrum. Putin kopplade tidigt ett grepp om medierna. Ägare för stora och inflytelserika medier, som Berezovskij – ägare av den största ryska tevekanalen Pervyj Kanal – tvingades bort. Staten tog över mediaorganisationer eller lät kontrollen av dem gå till Kreml-lierade bolag som Gazprom. Reträtten från liberala värden i samhället i stort resulterade i en journalistik som blev mer undfallande och som anpassade sig till ägare, oligarker (dvs. ekonomiska) och politiska intressen. Samtidigt fanns det, skriver Nygren, journalister som anammat och som bibehållit en västlig syn på journalistikens roll som fri och oberoende och som fortsatte att driva en professionalisering av yrkeskåren.

Denna trend höll i sig under det sena 2010-talet. Trots att Putin hade stärkt sin kontroll över medierna och det hade blivit allt farligare att verka som journalist – ett stort antal journalister hade dödats, andra hade gått i exil – sökte journalister kringgå den statliga kontrollen och använde alternativa plattformar som bloggar. I jämförelse med andra europeiska länder var dock den professionella identiteten svag och gränsdragningen mellan journalistik och politik tycktes diffus. Det kan tänkas ha hängt samman med hur ledande journalister

och medier hade integrerats i staten och att medierna aldrig hade fått chansen att etablera sig som självständiga samhällsinstitutioner – lite på samma sätt som oppositionella politiska partier fram till för en kort tid sedan tilläts verka men inkorporerades i det av Kreml styrda partisystemet (jfr Hutcheson i detta nummer).

Dagens mediesituation ska dock inte liknas helt vid gamla tiders. Liberal-ekonomiska intressen påverkade till en början förändringar inom den ryska journalistiken, men kanske än viktigare har varit den medieteknologiska utvecklingen med digital teknik, Internet och sociala medier. Formatet har passat många journalister och rimmar väl med den urgamla litterära traditionen som rysk journalistik bevarat. Informationsspridning via Internet är svårare att styra eftersom det är ett horisontellt system med många noder och inte utgår från ett centrum som sänder ut i periferin (Nygren i detta nummer). Det har skapat nya möjligheter för oppositionen att sprida sina budskap men också nya möjligheter för Kreml och den ryska säkerhetstjänsten att kontrollera och stävja informationsflödet. Nygren skriver att den största ryska medieplattformen VKontakte – en sorts rysk variant av Facebook – som drevs av två bröder (Nikolaj och Pavel Durov) förstärktes när ägarna vägrade lämna ut plattformens användaruppgifter till säkerhetstjänsten FSB. Bröderna Durov lämnade Ryssland och startade plattformen Telegram. Den har kommit att bli en fri röst i flera post-kommunistiska länder eftersom den både kan användas som kanal för massmedier och samtidigt tillåter kryptering och anonymitet, men den har också utnyttjats av Kreml exempelvis under invasionen av Ukraina. De digitala möjligheterna att sprida budskap – alltifrån regimkritiska uppfattningar till statlig desinformation liksom de kontrollmöjligheter som samma teknologi skapat – kan tyckas lik en katt-och-råtta-lek mellan fria medier och regimen i Moskva, men det är en grov förenkling. Den utbredda användningen av Youtube är ett exempel på hur betydande popularitet för en plattform (70-80 miljoner ryssar) hitintills fått Kreml att avstå från en nedstängning – trots att över 6 miljoner följer Navalnys kanal eller att filmen om Putins palats vid Svarta havet fick 124 miljoner visningar.

Det är ändå viktigt att nyansera Internets betydelse för det öppna och liberala samhället. Det har inte varit helt enkelt att nå den stora ryska publiken via sociala medier. Den tilltro många liberala tänkare haft om Internets positiva inverkan för öppenhet och demokrati har visat sig underskatta antidemokratiska krafter utnyttjande av samma medieteknologi. Edenborg skriver: ”Regimen kom att effektivt använda digitala medier för att sprida sina egna berättelser, med konsekvensen att regimkritisk information ofta inte behövde ’tystas’ då den dränktes i en störtflod av information” (se även Edenborg 2017) och Nygren påtalar trollfabrikens betydelse liksom att 120 Telegramkanaler startades i de delar av Ukraina som ockuperades i samband med invasionen 2022.

Den statskontrollerade journalistiken skapade också svårigheter för

oppositionella politiker att nå ut till befolkningen. Hutcheson skriver om de svårigheter som utomparlamentariska politiker hade att hävda sig gentemot de redan etablerade partierna och deras representanter inom den parlamentariska kartellen. I opinionsundersökningar från 1999 till 2016 svarade dock 60% av de tillfrågade att statstelevisionen behandlade kandidaterna likvärdigt och rättvist och endast 24–30% att det rådde en obalanserad rapportering. Trots att medieanvändningen har förändrats i Ryssland tycks dessa siffror stabila över tid (Hutcheson i detta nummer).

De senaste åren har ryska journalister tvingats utveckla en rad olika strategier för att kunna rapportera nyheter och för att hitta ett oberoende förhållningssätt. Nygren berättar i sin artikel om hur han vid en mediekonferens i Ryssland 2016 var den ende som talade om värderingar i journalistiken. De ryska deltagarna tenderade att fokusera på teknik och marknadsfrågor. I och med den fullskaliga invasionen av Ukraina har det lilla utrymme som ibland funnits för oberoende medierapportering helt stängts. Nygren skriver att vissa oppositionella medier har flyttat sina kontor utomlands. Det är i och för sig inget helt nytt fenomen, men sedan invasionen har fler medier och journalister lämnat. Flera har startat YouTube-kanaler varav en del har flera miljoner följare.

Liksom journalistiken och mediefären intar rymdkulturen och rymdpolitiken en tudelad position i förhållande till Putin och centralmakten: här finns medlöpare likväl som motståndare. Eriksson och Privalov skriver i sin artikel om rymdkulturen som ett politikområde som ligger och skaver mellan den alltmer repressiva och nationalistiska regimen och den oppositionella offentliga sfären och dess kultursektor. Själva rymddiskursen har begränsats och dominerats helt av staten – bland annat genom censur. Lagen om ”utländska agenter” har därtill hindrat oberoende studier om rysk säkerhet där rymdprogrammet ingår och det samarbete som funnits mellan USA och Ryssland upphör nu som en direkt konsekvens av Rysslands invasion av Ukraina. De skriver med hänvisning till en tidigare studie: ”Att en ny järnridå har uppkommit i världspolitiken är otvetydigt, och rymden är knappast en fredad zon utan snarare en central del i detta geopolitiska spel” (se Eriksson & Giacomello 2022).

Genom att applicera ett post-kolonialt perspektiv på rymden visar Eriksson och Privalov vilken betydelse rymdkultur och teknologi har och har haft för geopolitiken och för den ryska nationella självbilden. Den underordnade roll Ryssland anses ha globalt – postkoloniala teoretiker talar om Ryssland som en ”subaltern” – har befast beroendet av Väst, och framförallt av USA, materiellt men också normativt. Ryssland har varit direkt påverkat av amerikanska normer och praktiker, men samtidigt uppfattat USA som konkurrent och motpart. Det senare har visat sig genom den ryska politiska ledningens och ryska rymdtjänstemäns återkommande jämförelser med det amerikanska rymdprogrammet. Ändå ska tävlan med USA förstås, skriver Eriksson och Privalov, som en vilja att nå jämbördighet snarare än seger, och att denna strävan har mer

med känslor och identitet att göra än med maktrealistiska intressen (se även Eriksson & Privalov 2021). Likt USA har man ställt om programmet från att ledas av en statlig myndighet till ett statligt företag och man har sökt skapa en kommersiell rymdsektor – också med USA som förebild.

I science fiction-produktioner skildrades det sovjetiska rymdprogrammet till en början kritiskt med konflikter mellan ingenjörer och kosmonauter som opponerade sig mot den politiska centralmakten. I likhet med medier, hbtq-rörelsen, partiväsandet med flera sektorer åtnjöt rymdsektorn under några år efter Sovjetunionens fall en liberal period utan statlig kontroll, vilken sedan på 2000-talet alltmer återgått till att vara statligt styrd och kontrollerad. Liksom under Sovjettiden har heroiska skildringar av rymden fortsatt att fungera som legitimerande kulturuttryck för den ryska statsmakten, men här återfinns också icke-statliga aktörer inom rymdsfären som har dragit fördelar av kontinuiteten. Tävlan med USA om framsteg i rymdteknologi har fortsatt parallellt inom populärkulturen och 2021 kom den första spelfilmen inspelad i rymden på den internationella rymdstationen ISS: Ryssland hade vunnit en delseger över USA på rymdkulturens spelplan. Rymdkulturen har således fungerat som ett vapen i teknologisk tävlan med USA, men också som ett medel för att legitimera och stärka den ryska identiteten och självförståelsen som Putin eftersträvar. Eriksson och Privalov skriver att ”rymdpolitik framförallt speglar övergripande statliga strategiska målsättningar och föreställningar om nationell identitet och status”. Det kan också förklara de likheter som finns mellan stormakterna på rymdens område liksom den stabila ryska inrikespolitiska synen på rymden.

I en studie från 2021 baserad på primärkällor för rymdverksamhet, lagtexter, och politiska uttalanden från den högsta ledningen identifierar Eriksson och Privalov fem teman som utmärkt den postsovjetiska rymdpolitiken och som varit konstanta över tid: historiskt arv, internationellt rymdsamarbete, modernisering, militarisering, och självständig rymdkapacitet. Gemensamt för alla teman är att de baseras i föreställningen att, som det anstår en stormakt, Ryssland ska ha en så pass framskjuten position i rymdpolitiken att den andre – USA – alltjämt utmanas. Vilken emfas som lagts på respektive tema har varierat. Under Putins tid har militariseringen och självständigheten i rymdkapacitet varit det mest framträdande. Även det historiska arvet har haft betydelse för att stärka föreställningen av Ryssland som en stormakt i rymden; om detta vittnar rymdmuséernas utställningar och andra årligen återkommande evenemang. Den historiska kontinuiteten i rymdpolitiken har givit skjuts åt bilden av Ryssland som en stark högteknologisk stat med förmåga att mäta sig med USA.

Förändrade relationer till Väst

Den utrikes-och-säkerhetspolitik som Putin kommit att bedriva har oundvikligen förändrat relationerna till Väst och vissa bedömare talar om irreversibla

processer och historiska vattendelare. Förändringarna har skett successivt och många gånger felaktigt tolkats som retorik snarare än praktik.

Det ryska förhållningssättet till Nato har varit en central fråga sedan Sovjetunionens upplösning och i Vendil Pallins analys får vi följa hur synen på Nato, parallellt med demokratiska värderingar och rysk säkerhetspolitik i stort, förändrats över tid i retorik och säkerhetsstrategiska dokument. Den historiska tillbakablickens visar på kontinuiteten i det ryska motståndet mot Natos utvidgning, men visar samtidigt tydligt hur kritiken har hårdnat, hur Nato-utvidgningen färgat av sig på de utrikes- och säkerhetspolitiska relationerna till Väst, hur Väst har blivit den utan omskrivningar fientliga ”andre” och hur detta, slutligen, har använts som legitimering av det militära angreppet på Ukraina. Där det under Jeltsins tid fanns uttalanden om att Ryssland trots sitt tydliga och konsekventa motstånd mot utvidgningen av Nato respekterade ”staters och organisationers suveräna rätt” (Jeltsins linjetal 1994 citerat av Vendil Pallin i detta nummer) och sökte partnerskap med USA och Väst, har Natos utvidgning under Putins presidentskap blivit ett oacceptabelt säkerhetshot mot Ryssland.

Den hårdnande tonen mot Väst byggdes upp successivt under slutet av 1990-talet och fick bränsle av olika händelser samtidigt som Jeltsins maktposition försvagades. Polen, Tjeckien och Ungern sökte medlemskap i Nato. Ungefär samtidigt gick Nato in i Jugoslavien trots avsaknaden av en FN-resolution. Ryssland drabbades också av djup ekonomisk kris. Ändå rädde under Jeltsins presidentperiod och i övergången till Putins första period demokratiska värderingar och en vilja att etablera goda relationer med Väst. Det talades om partnerskap med EU och integration med Europa som en central nod i utrikespolitiken, skriver Vendil Pallin.

I och med att Putin tillträdde som president inleddes en period av gradvist avståndstagande gentemot Väst. En delvis förändrad världsbild målades upp med ett Ryssland som var alltmer sårbart och utsatt allt medan Nato expanderade och det rådde konflikter i närområdet (exempelvis i Tjetjenien som Ryssland angrep 1999). Putin uttryckte sig i ökande utsträckning anti-västligt och talade i inledningen av sitt presidentskap om vikten av att stärka Ryssland och dess statsapparat ekonomiskt.

Till en början tycktes det framför allt vara Nato och USA som utgjorde hotet, medan EU fortfarande i mitten av 2010-talet sas vara Rysslands ”största partner”. Ryssland och EU arbetade vid den här tiden fram ett partnerskap som skulle stötta Ryssland – detta trots att kriget i Georgien pågick och fördömts av EU.

Både Vendil Pallin och Petersson konstaterar i sina artiklar att det kring 2012 skedde ett kvalitativt skifte i Putins retorik och därmed Rysslands förhållningssätt till Väst som blev tydligt fientligt till västlig demokrati och västliga liberala värderingar. Detta skedde parallellt med att repressionen i Ryssland ökade (Vendil Pallin; se även Flikke detta nummer, samt Hedenskog, Persson & Vendil Pallin 2017: 120). Vilket diskuterades ovan kom maktkampen mellan Ryssland

och Väst att allt mer utspelas på värdenas spelplan. Traditionella och religiösa, familjerelaterade värderingar var ryska, skriver Petersson, och de stod mot västerländsk liberal demokrati, mänskliga rättigheter och rättsstatens principer.

Efter annekteringen av Krim och den väpnade konflikten i östra Ukraina blev relationerna till Väst, och USA alltmer ansträngda. Befästandet av den ryska björnens återkomst i världspolitiken blev än mer uppenbar 2018 när Putin i sitt tal till den federala församlingen presenterade militärtekniska innovationer. Här sökte Putin med all tydlighet visa att Ryssland låg i framkant vad gällde den vapenteknologiska utvecklingen. Ryssland hade rustat med vapen som det amerikanska missilförsvaret inte rådde på. Talet klingade av kalla-kriget retorik. Det hade bara gått två år sedan Putin deklarerade att han önskade samarbeta med USA om den internationella säkerheten. Nu vände sig Putin i stället mot Kina. Han talade om hur Ryssland upplevde en förstärkt hotbild och att kraven höjts för att "bevara Ryssland som civilisation, grundat på en egen identitet och sekellånga traditioner" (Vendil Pallin citerar ur Putins linjetal 2019).

Det var en självsäker ledare som talade om att Ryssland hade gått om USA, försvagat utrikespolitiskt under Trump-administrationen, i den globala kapprustningen. Här tycktes också finnas en förhoppning att EU skulle ta avstånd från USA och återuppta de tidigare ekonomiska relationerna med Ryssland (dvs. häva sanktionerna). När detta senare inte inträffar tycktes EU fasas ut successivt. I 2021 års linjetal nämndes inte EU och inte heller i den nationella strategin 2021.

Den ryska självbilden och vad som står på spel

Författarnas analyser av den politiska och strategiska kulturen visar på ett genomgående tema i den snart 30 år långa berättelsen om den ryska nationens internationella ställning och den roll Ryssland har tillskrivit sig själv: det handlar om den hotade, utsatta och ständigt ansatta nationen. Vendil Pallin visar i sin artikel hur talet om och försvaret av den ryska folksjälen och den nationella identiteten har återkommit gång på gång i presidenternas tal och i de ryska säkerhetsstrategierna från 1991 och framåt.

Det blev än tydligare efter Putins makttillträde att Ryssland aktivt och målmedvetet sökte tydliggöra en rysk identitet och i detta en nationell självkänsla – ett framodlande av vad det är att vara ryss. Det skulle ytterst skapa stabilitet i samhället och uthållighet – värden och samhällsstrukturer som bestod. Detta identitetsbyggande var oupphörligt kopplat till säkerhetspolitiken och säkerhetsstrategierna. Det var moderlandet, dess traditionella värden, andlighet och moral, som skulle skyddas, genom militär vapenmakt, och genom fredande från (och utövande av) informationspåverkan och informationssäkerhet.

Vendil Pallin skriver apropå säkerhetsstrategin 2021 att de ryska ledarna anser att Väst, dvs framför allt USA, "hotar Ryssland, uppträder svekfullt och

underminerar den strategiska stabiliteten. Ryssland bereder sig i strategin på ett långvarigt ställningskrig med Väst, men ser också ryska möjligheter att spela en roll i Stillaohavsområdet” (se också Persson & Vendil Pallin 2021). Detta beteende ligger i linje med de föreställningar om säkerhet som ontologisk säkerhet föreskriver. Begreppet innebär en syn på säkerhet som går bortom försvaret av den fysiska staten och hävdar att stater även söker ”självetts säkerhet”, dvs den typ av säkerhet som individer eftersträvar. Ett individ-baserat säkerhetstänkande kan alltså överföras till hur stater upplever säkerhet och det leder bland annat till att identiteter och positionering blir viktiga. Ytterligare en konsekvens är att upprättandet av långsiktigt stabila relationer mellan staten och andra stater blir centrala för att skapa säkerhetspolitisk förutsägbarhet och en tryggad identitet – även i de fall stabiliteten innebär ett konserverande av en väpnad konflikt (Mitzen 2006).

Man kan i linje med Vendil Pallins analys av de ryska säkerhetsstrategierna och uttalanden av Putin konstatera att Ryssland har uppfattat sin suveränitet och nationella säkerhet mer tryggad genom att positionera sig som en part i en långsiktig konflikt med Väst, där skiljelinjerna är relativt klarlagda och som tar sina utgångspunkter i identitetsföreställningar. Ryssland har på detta vis befest sin position i världen som unik och okränkbar, med särskild förmåga att upprätthålla andlig-moraliska värden, traditionell samhällsstruktur och väl fostrade och starka medborgare. Sammantaget skulle detta också ha stärkt Putins maktställning.

Till den militära och värdegrundade styrke-retoriken kan läggas rymdpolitiken. Eriksson och Privalov visar i sin artikel hur den ryska rymdpolitiken och kulturen har använts för att stärka och bekräfta de ryska stormaktsambitionerna. Att ligga i framkant inom rymdteknologi var och är fortsatt för Ryssland ett sätt att befästa sin ”status, rivalitet, stolthet och nationsbyggande” (Eriksson & Privalov med hänvisning till Astrov & Morozova 2012 och Neumann 2008). Det var en del av framodlandet av en rysk identitet efter Sovjetunionens upplösning: att skapa en ny nationell berättelse om vad Ryssland är och ska vara – en process som kopplades nära samman med behov av stabilitet och säkerhet – inbegripet det som Putin talat om som regimsäkerhet.

Ansträngningarna att trovärdigt bygga en sådan berättelse inom rymdpolitikens område bestod i en kombination av att anskaffa och utveckla högteknologi, militärstrategi och att driva en utrikes- och säkerhetspolitik som kunde ge konkurrenskraft åt Ryssland främst gentemot USA, men därtill byggde en framgångsrik rymdpolitik på uttalade visioner, tilltalande beskrivningar om framtiden och av satsningar som upplevdes som legitima.

Det var också i detta sammanhang som populärkulturen fick betydelse. Den band samman identitetsbehoven med stormaktspolitiken och kanaliserade tävlan med USA (och även Kina). Ryssland har använt rymden för att utifrån en underlägsen position visa sig visionär, framåtsträvande och fullt kapabel att på

sikt mäta sig i konkurrensen med USA. USA (och Väst) fortfar att konstrueras som den mest betydelsefulla och antagonistiska andre (se även Vendil Pallin, Skak och Petersson i detta nummer), trots de säkerhetsproblem detta har givit upphov till och trots den ryska regimens upplevelse av sårbarhet och utsatthet internationellt. Samtidigt har denna positionering mot Väst och Nato inneburit att den nationella självbilden och uppfattningen om Rysslands internationella position konsoliderats och bekräftats, vilket ligger i linje med ontologisk säkerhet.

Om vi betraktar den ryska självbilden mot bakgrund av invasionen av Ukraina, så faller ljuset på begreppet "Novorossiya – Nya Ryssland", som uppstod, skriver Petersson i detta nummer, i den politiska diskursen i samband med annekteringen av Krim och kriget mot Ukraina 2014, och angav att Ukraina inte kunde anses som suverän stat utan var en del av Ryssland. Putin, menar vidare Petersson, har återkommit till begreppet Novorossiya i ett flertal kritiska och avgörande politiska skeden sedan dess, som då han 2022 meddelade att regionerna Donetsk, Luhansk, Cherson och Zaporzjzja annekterats. Detta intrummande av politiskt språk handlar inte om lingvistiska utsvävningar utan kan ses som en del i den auktoritära, militanta maktutövning Putin bedrivit sedan mitten av 2010-talet. Detsamma kan sägas om den upprepade retoriken om västs russofobi, om Ryssland som offer och väst som ondsint nekandes Ryssland att blir rikt och mäktigt.

Petersson menar att kanske just för att detta upprepades kontinuerligt med varierande inslag av hot och antagonism togs det aldrig på allvar av USA och väst; "...vi avskrev det som tomma ord", skriver Petersson. Inga bedömare trodde heller att Putin skulle förändra konstitutionen från 1993 som angav att presidenten var den yttersta garanten för landets författning. Den tycktes höra till etablerandet av den ryska strategiska kulturen och vara grunden för det nya Ryssland. Ändå var det precis vad som skedde 2020.

Fem år in i Putins presidentskap, gavs de kulturella aspekterna synbarligen en ökad roll. I ett känt tal från april 2005 talade Putin om Sovjetunionens undergång som en historisk katastrof och hänvisade till dess språk, kultur och historiska öden, som han menade delades av de forna sovjetrepublikerna och som gjort dem starka tillsammans. Putin pekade på betydelsen av den ryska identiteten i strävan att göra Ryssland stort och inflytelserikt på den internationella arenan och säkerhetspolitiskt starkt. Flera av författarna i detta nummer har belyst detta genom att utifrån sina olika perspektiv påtala hur Putins och regimens tal om traditionella värden har bundit samman inrikes och utrikespolitiska ambitioner.

Edenborg skriver att försvaret av de traditionella värdena "användes för att positionera Ryssland på den internationella arenan som en sorts fyrbåk mot västs liberala värden". Hbtq-rättigheter hävdades vara vapen som väst använde för att underminera och destabilisera Ryssland på samma sätt som väst självt

blivit moraliskt och andligt försvagat. Färgrevolutionerna hade i det sammanhanget inte bara utgjort utmaningar som folkliga protester mot en repressiv centralmakt och ett auktoritärt styre, utan även hot i bemärkelsen att de skulle kunna kasta in Ryssland i ett moraliskt och andligt förfall och destabilisera landet.

Även om det har funnits tecken tidigare så var det när Putin lämnade presidentmakten till Medvedev 2008–2012 som talet om den ryska statens kultur och historia blev tydligt framträdande i tal och strategiska dokument. Ekonomin gick starkt framåt och det skjutsade kanhända på talet om den stolta ryska nationen med kapacitet att bli världsledande i teknisk utveckling likväl som en stormakt på den internationella arenan, skriver Vendil Pallin i detta nummer. Skak beskriver i sin artikel den ryska strategiska kulturen av idag som i stort präglad av Putinismen, men med influenser från den Sovjetiska tiden och än längre tillbaka. Den ryska ledningen, skriver Skak, drevs av socialdarwinism parat med nationell hybris och den strategiska kulturen utmärktes av militarism och en krigskultur där makt bestod av militär styrka och en ständig vaksamhet mot det ondskefulla utlandet. De traditionella värderingarna och den folkliga moralen var således parad med militär styrka.

Den ryska strategiska kulturen byggde sin maktbas på den offensives kultur och under 2000-talet kom det till uttryck i en ökad våldsanvändning både inom Ryssland och vänt mot andra stater. Krigföringen, menar Skak, var ett totalkrig där de väpnade styrkorna anföll alla typer av mål, civila likväl som militära. Den nationella strategin för att försvara fosterlandet eller Moderlandet, som det ofta benämns, drevs av en territoriell geopolitik av klassiskt mått. Ryssland ville återta en stormaktsposition i världen och hade expansionistiska ambitioner och i detta, menar Skak, har strategin setts som en förlängning av det forna Sovjetunionens sätt att strida. Styrkan har kommit ur både solida värden, traditioner och ur säkerhetspolitiska och militärstrategiska förmågestyrkor. Det var en styrkedemonstration som föreföll otidsenlig. Man kan fråga sig om den ryska strategiska kulturen tappat kontakten med det senmoderna internationella politiska systemet och hamnat i otakt med de kapaciteter den moderna framtida stormakten behöver för att hantera ekonomiska kriser, klimathot, relationer till andra stater och organisationer och så vidare.

Men talet om och förståelsen av det nya Ryssland som en värdig fastän kraftfull stormakt och ambitionen att stärka dess ställning internationellt skapade också en sårbarhet. Flera av författarna hävdar att Ryssland i ljuset av färgrevolutionerna under 2010-talet har blivit alltmer känsligt för yttre hot, framför allt hot mot regimen och det tycks även ha skruvat upp våldsanvändningen inom landet (se exvis Skak och Flikke i detta nummer). Särskilt efter 2014 blev retoriken från Kreml och Putin i ökande utsträckning anti-västlig, och man befäste försvaret av ryska andliga värderingar och idén om Rysslands historiska mission, dess civilisatoriska uppdrag (Vendil Pallin), patriotism, den ortodoxa

traditionen och bevarandet av den heterosexuella kärnfamiljen (Edenborg; Petersson).

Det var inte bara nya retoriska grepp. Det tillkom flera nya lagar som gick i samma riktning, bland annat 2012 års lag om "utländska agenter" som innebar att icke-statliga organisationer som tagit emot medel från utlandet och ägnade sig åt politiska aktiviteter skulle registrera sig som och ständigt uppge sig vara utländska agenter. Betraktat utifrån den ryska strategiska kulturen kan, menar Skak, det väpnade angreppet mot Ukraina 2022 förstås utifrån en sk "logic of appropriateness". Begreppet, myntat och utvecklat av James P March och Johan P Olsen (2004) avser ett perspektiv på agerande som utgår ifrån vad aktören anser vara ett rättskaffens, lämpligt eller t o m exemplariskt uppträdande och legitimt handlande. Politiska ledare som agerar utifrån denna logik, eller regelstyrda beteende, drivs av en strävan att förverkliga idealet om den egna nationen – dvs att leva upp till en viss identitetsuppfattning eller ett nationellt ethos. Den ryska ledningens har drivits, skriver Skak, av ideal som socialdarwinism och "en "fascistisk krisestyrning", men också en öst-slavisk geopolitisk imperialism och en syn på EU som den geoekonomiskt fientliga andre.

Slutord

Detta temanummer har fokuserat på utvecklingen i Ryssland under de senaste tre decennierna och betoningen har legat på förändringstendenser, hur Ryssland gått från att påbörja en demokratisering, men rört sig in i en radikaliseringsprocess som lett fram till dagens autokrati. Författarna har med utgångspunkt i olika samhälls- och politiska perspektiv visat hur den ryska demokratiutvecklingen bromsats för att övergå i ett auktoritärt styre. Ryssland har blivit en diktatur. Till en början stärktes civilsamhället och det byggdes upp ett system av politiska oppositionspartier över hela landet med kontor i 70-talet städer – politiska krafter att räkna med. Men organisationer, rörelser och partier hann inte med att skapa det kitt som kunde knyta ihop den offentliga sfären till en solid motkraft mot en regering och presidentmakt som ökade i styrka. Det talades om en kaotisk situation i Ryssland som ett resultat av att alla liberala strömningar utmålades som kaotiska. Idag kan den bilden behöva nyanseras. Det gynnade sannolikt Putin att vid sitt tillträde utmåla situationen som kaotisk och oregerlig och på det sättet förstärka myten runt sig själv som en räddare av Ryssland.

Som Petersson påpekar i sin artikel i detta nummer har Putin under flera decennier uttryckt sina mål och framtidsplaner, men utan att nästintill någon i Väst har tagit honom eller den ryska ledningen på allvar. Man har tolkat hans uttalanden som retoriska strategiska handlingar, men inte trots att de någonsin skulle bli verklighet. De senaste åren har det med all kännbar tydlighet visat sig vilka missbedömningar som gjorts.

Petersson menar att de konstitutionsförändringar som Putin driver igenom 2020 och som innebär att han i praktiken kan sitta kvar på livstid, utgör ett medvetet led i planen att införliva Ukraina med Ryssland och lägger grunden för kriget. Det hade utan den säkrade positionen varit betydligt mer riskfyllt att inleda kriget. Det var inte en åldrande president som ville klamra sig fast vid makten till varje pris; det var inledningen på en aggressionspolitik med syftet att upprätta Ryssland och samtidigt visa upp sin personliga styrka som ledare i en tid när popularitetsciffrorna dalade. Det hade fungerat i annekteringen av Krim 2014 då Putins popularitet också varit sviktande. Den hårdnande retoriken gentemot omvärlden ska därför ses även från ett inrikespolitiskt perspektiv.

Även om den diskurs Putin har byggt upp om Ryssland och som han agerat utifrån kan anses äkta och avsiktlig och kan förstås utifrån ontologisk säkerhet så finns det en fara i att skapa en sorts rationalitet knuten till hans maktutövning (om än affektivt och identitetsmässigt baserad). För till den systematiska uppbyggnaden av en rysk autokrati ska läggas den nyckfullhet som Putin gjort sig känd för under senare år och där invasionen av Ukraina utgör det tydligaste exemplet. Vendil Pallin skriver i sitt bidrag hur det i anslutning till säkerhetsstrategin 2021 tillkommer en artikel där Putin i ett och samma andetag talar om enigheten mellan Ukraina och Ryssland och om Ukraina vars självständighet varit ett misstag och som nu blivit ett anti-ryskt projekt ivrigt understött av Väst. Den senare uppfattningen återkommer i Putins tal på morgonen den 24 februari 2022 när ryska styrkor anfaller Ukraina. Det kan därför vara av tveksamt värde att försöka rationalisera Putins drivkrafter när han själv har uttalat sig på ett delvis oförenligt sätt.

Men man kan också tolka Putins uttalanden om Ukraina som logiskt i det att landet har uppfattats som tillhörande den ryska sfären men istället har kommit att användas som ett Västs slagträ mot Ryssland – en utveckling som kan bekräfta russofobin, Ryssland som ett offer eller en stat vars maktanspråk Väst vägrat respektera.

Analyserna i detta nummer av den negativa ryska samhällsutvecklingen visar hur Ryssland rört sig bort från en liberal demokrati. Bidragen belyser historiska och politiska orsaker, liksom identitetsbaserade, ekonomiska, materiella och kulturella dito. Därtill reflekterar författarna över det ryska ledarskapet och framför allt President Putins roll. Analyserna för detta temanummer slutar här, men intresset för att följa utvecklingen av den ryska in- och utrikespolitiken lär fortsätta med oförminskad intensitet.

Referenser

- Astrov, Alexander & Morozova, Natalia, 2012. "Russia: geopolitics from the heartland", Ch. 9 (s. 192-216) i Guzzini, Stefano (red.), *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edenborg, Emil, 2017. *Politics of visibility and belonging: From Russia's "homosexual propaganda" laws to the Ukraine war*. Abingdon: Routledge.
- Golosov, Grigori, 2021. "Electoral authoritarianism and the limitations of scientific foresight", Riddle, 28 June, tillgänglig på <https://ridl.io/electoral-authoritarianism-and-the-limitations-of-scientific-foresight/>, nedladdad 12 oktober 2022.
- Golosov, G.V., 2022. *Authoritarian Party Systems: Party Politics in Autocratic Regimes, 1945-2019*. London: WorldScientific.
- Hedenskog, Jakob, Persson, Gudrun & Vendil Pallin, Carolina, 2017. "Rysk säkerhetspolitik", s. 95-132 i Persson, Gudrun (red.), *Rysk militär förmåga*, FOI-R-4367--SE, Stockholm, december.
- Hutcheson, D.S., 2013. "Party Cartels beyond Western Europe: Evidence from Russia", *Party Politics* 19(6), s. 907-24.
- Katz, R.S. & Mair, P., 2018. *Democracy and the Cartelization of Political Parties*. Oxford: Oxford University Press.
- March, P.J. & Olsen, J.P., 2004. "The logic of appropriateness". Working paper 04/09, Arena, Center for European studies, University of Oslo.
- Mitzen, J., 2006. "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma", *European Journal of International Relations* 12(3), s. 341-370. DOI: 10.1177/1354066106067346.
- Neumann, Iver B., 2008. "Russia as a great power, 1815-2007", *Journal of International Relations and Development* 11, s. 128-151.
- Persson, Gudrun & Vendil Pallin, Carolina, 2021. "Tillbaka till framtiden - Rysslands nationella säkerhetsstrategi 2021", KKrVA, *Försvar och säkerhet*, 2021-07-19, tillgänglig på <https://kkrva.se/tillbaka-till-framtiden-rysslands-nationella-sakerhetsstrategi-2021/>, citerad 2022-05-10.
- Raven, Bertram H., 2008. "The bases of power and the power/interaction model of interpersonal influence", *Analyses of Social Issues and Public Policy* 8(1), s. 1-22. Doi.org/10.1111/j.1530-2415.2008.00159.